

Deze recensent heeft regelmatig geschiedenisstudenten de beginselen van het Verbaalstelsel-1823 uitgelegd. Daarbij was het zonneklaar dat een uitleg in archivalistisch verantwoorde terminologie geheel aan zijn doel voorbij zou schieten. Daarvoor hebben de meeste beginnende onderzoekers simpelweg te weinig *feeling* voor de negentiende-eeuwse bureaucratie. Het ING zou er goed aan doen bij het samenstellen van volgende delen in de reeks een co-auteur met een didactische achtergrond in te schakelen. Die zou er ongetwijfeld ook op wijzen dat afbeeldingen van archiefstukken die een concreet zoekvoorbeeld moeten verduidelijken van zo'n kwaliteit moeten zijn, dat de gebruiker de tekst kan lezen. Er staan in deze gids enkele afbeeldingen die wat dit betreft onder de maat zijn (bijvoorbeeld op de bladzijden 55 en 92).

Ook bij het maken van de altijd noodzakelijke — en voor de beginnende onderzoeker lastige — vertaalslag van onderzoeksvraag naar een vraag die aan een archief gesteld kan worden, moeten we niet te veel van deze gids verwachten. In de goed uitgewerkte concrete voorbeelden behandelt Otten slechts vragen die rechtstreeks betrekking hebben op het beleid van het desbetreffende overheidsorgaan. Maar onderzoekers zoeken in overheidsarchieven ook zoveel antwoorden op andere vragen — en vinden die er vaak ook!

Ondanks deze punten van kritiek, heeft Otten met deze gids de beoefenaren van de nieuwste geschiedenis van Nederland een nuttig werktuig verschaft. Het doet verlangen naar de volgende archiefgidsen van het ING.

Jaap Talsma

P. Meurkens, *De wereld van schoolmeester Panken. Een portret van het oude Kempenland in de negentiende eeuw* (Zaltbommel: Kempen uitgevers, 2004, 168 blz., €29,50, ISBN 90 6657 212 4).

'Mijne boeken, een wandeling, dat is mijn leven dag in dag uit. Bij zomertijd en schoon weder maak ik natuurlijk de meeste uitstappen, te huis blijvende lees of schrijf ik schier bestendig', zo noteerde Peter Norbertus Panken ergens in het jaar 1867. (154) Hij schreef inderdaad 'schier bestendig': honderd titels van cahiers, boeken en handschriften zijn er bekend over dorpsgeschiedenissen van het Kempenland, archeologie, volkskunde en autobiografisch werk. Enkele studies werden gepubliceerd zoals *Beschrijving van Bergeik* en *Volksgebruiken en gewoonten in Noord-Brabant*. Peer Meurkens, die zich al langer met Panken bezig houdt, baseerde zich op zijn zes thematische inleidingen bij *De dagboeken van P. N. Panken 1819-1904. Memorieboek van een Brabantse schoolmeester* [I t/m VI] en nog wat van zijn studies en artikelen, om honderd jaar na de sterfdag van Panken het oude Kempenland van 1820 tot 1900 in beeld te brengen. Hoe nam Panken zijn omgeving waar en hoe ontwikkelde zijn samenleving zich: *De wereld van...* De dorpen waar Panken heeft gewoond, waren zijn geboorteplaats Duizel, Westerhoven waar hij het beroep van dorpsonderwijzer uitoefende en Bergeijk waar hij opgroeide en op latere leeftijd terugkeerde.

In dit boek wordt dus de persoonlijke waarneming bestudeerd om (moeilijk traceerbare) historische ontwikkelingen beter te kunnen belichten. De relatie tussen individu en geschiedenis is evident, maar niet zonder risico te duiden. De antropoloog Meurkens doet dit niet onverdienstelijk, al balanceert hij wel eens op de grens van het voor historici toelaatbare. In het kort komt zijn boodschap er op neer dat in het Kempenland van de negentiende eeuw alles hetzelfde bleef wat betreft de uiterlijke verschijningsvormen zoals de sociale structuur van de dorpen, de povere behuizingen en het schamele huisraad, de economie, maar dat mentaal, in de omgang met elkaar, in het onderwijs en door een toenemende greep van de kerk op de samenleving, er

juist heel veel veranderde: ‘... een culturele revolutie in de bewegingloze tijden van het donkere zuiden.’ (168) Meurkens bewijst dit door tendensen in de dagboeken van Panken te vergelijken met ontwikkelingen die uit de literatuur naar voren zijn gekomen. Wel jammer dat een overzicht van die literatuur ontbreekt.

In het eerste hoofdstuk gaat het over onveranderlijke zaken, zelfs het klimaat en de stilte van het landschap komen aan bod. Daarna volgen drie hoofdstukken over bovengenoemde veranderingen. In ‘De mentale wereld van Panken’ (33-62) gaat het over omgangsvormen. Hoe worden relaties in de dagboeken vermeld of beschreven, waar lagen de gevoeligheden? Het volgende hoofdstuk is bijzonder informatief over de katholieke kerk. Dat daar in de negentiende eeuw grote veranderingen in Brabant plaatsvonden, ligt voor de hand. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 was slechts de afronding van een proces dat zich vanaf het eind van de achttiende eeuw voltrok en voor dit oude Generaliteitsland grote gevolgen had. Er kwam geld voor kerkbouw en de dorpspastoors kregen, mede door hun lange ambtstermijnen, een steeds grotere invloed op de parochianen. Het onderwijs, waar onderwijzer Panken natuurlijk heel wat over noteerde, ondervond eveneens een toename in organisatie, met name door de schoolwetten van 1806 en 1857. Panken behoorde tot de eerste generatie katholieke onderwijzers, maar zijn vervroegd pensioen op 43-jarige leeftijd kan worden opgevat als een teken dat hij nog volgens de oude eigengereide wijze zijn ambt uitoefende. Interessant is de constatering dat lees- en rekenonderwijs door Panken ondanks de grote groepen nog individueel en niet classicaal werd aangeboden.

Panken wordt in de dagboeken geleidelijk aan minder gemoedelijk, knorriger, krijgt meer gezondheidsklachten en betoont zich meer en meer gevoelig voor rang en stand. Dit zou samenvallen met wijzigingen in het mentale klimaat van de dorpsgemeenschappen. Ik vraag mij echter af of de versombering van Pankens gemoed niet ook met het vorderen der jaren te maken kan hebben. Wat betreft toenemende gezondheidsklachten onderkent Meurkens deze mogelijkheid. Maar toch duidt hij de veranderingen als persoonlijk getuigenis van een toename van zorgelijkheid in de Kempense samenleving, hetgeen een gevolg zou zijn van de versobering van levensstijl, de toegenomen greep van kerk en overheden op de samenleving, in samenhang met de emancipatie van een dorpselite.

De laatste hoofdstukken gaan over de persoonlijke geschiedenis van Panken en over Panken als schrijver. Daar komt de vraag aan de orde of hij een betrouwbare verslaggever was. Meurkens betoogt dat hij als vrijgezel meestal inwoonde en daarom weinig privacy kende. Zijn opvattingen moeten overeengekomen zijn met die van zijn omgeving. Ook zijn de parallellen met reeds bekende ontwikkelingen opvallend: ‘Pankens mentale leven vertoont in zekere zin de ontwikkeling van dezelfde psychische agenda als die van zijn dorpsgenoten.’ (166) Toch had Panken ook aansluiting bij wetenschappelijke kringen en was hij in de eenvoudige dorpsgemeenschappen daarom eveneens buitenstaander.

Martha Catania-Peters

P. Groen, W. Klinkert, ed., *Studeren in uniform. 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag: Sdu uitgevers, 2003, 608 blz., €39,50, ISBN 90 12 09772 X).

De oudste officiersopleiding van Nederland is de Koninklijke Militaire Academie (KMA). Deze bevindt zich al vanaf de oprichting in 1828 te Breda. Sindsdien hebben meer dan tienduizend jongens (en vanaf 1978 ook meisjes) daar als cadet hun eerste schreden gezet voor een officiersloopbaan bij de Koninklijke Landmacht (KL), het Koninklijk Nederlands-Indisch